

Валерія Круковес,
кандидат юридичних наук,
науковий співробітник Науково-дослідного
інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЕКСПЕРТА З ПИТАНЬ ПРАВА В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Досліджено питання визначення правового статусу експерта з питань права та його ключову роль у цивільному судочинстві України. Аналізуються особливості залучення експерта з питань права в судовий процес, а також значення висновку експерта при ухваленні судом рішення. Автором запропоновано шляхи вдосконалення правового статусу експерта з питань права в цивільному судочинстві України.

Ключові слова: експерт, суд, експертиза, експерт з питань права, експертний висновок

Бібл.: 15.

Круковес В.

Правовой статус эксперта по вопросам права в гражданском судопроизводстве Украины

Исследуется вопрос определения правового статуса эксперта по вопросам права и его ключевую роль в гражданском судопроизводстве Украины. Анализируются особенности привлечения эксперта по вопросам права в судебный процесс, а также значение заключения эксперта при принятии судом решения. Автором предложены пути совершенствования правового статуса эксперта по вопросам права в гражданском судопроизводстве Украины.

Ключевые слова: эксперт, суд, экспертиза, эксперт по вопросам права, экспертное заключение

Krukoves V.

Legal status of legal expert on law issues in civil procedure of Ukraine

The research paper is devoted to the problems of determining the legal status of the expert on law in civil procedure in Ukraine. The peculiarities of his involvement in the judicial process are analyzed and ways to improve his legal status are proposed.

Today, lawyers are discussing the advisability of involving a legal expert in litigation. Thus, according to some lawyers, judges in Ukraine act on the principle of «jus novit curia» («a judge knows the law»), and according to others, the consolidation of the rights and obligations of an expert in law at the legislative level is consistent with the course of development of legal policy in the field of democracy and the rule of law proclaimed by Ukraine.

In the legal literature, as a rule, the problems of participation of a legal expert in court proceedings are revealed through the prism of scientific and practical analysis of Article 8 of the Law of Ukraine «On International Private Law», according to which the court may apply to the expert to establish the content of foreign law. At the same time, legal science requires complex scientific research on the legal personality of the expert on legal issues as a participant of legal relations arising in the implementation of civil proceedings.

The author emphasizes that the main purpose of a legal expert is to assist in matters that require specialized knowledge. At the same time, the norms of the Civil Procedural Code require further elaboration in terms of a comprehensive solution of the issue of participation of the legal expert in civil proceedings.

It should be noted that the conclusions of the legal expert may concern only the issues of analogy of law or law or application of foreign law, they cannot solve the issues of gaps or conflicts, as this task is solely the responsibility of the court when making decisions, and no one has the right to indicate the courts, the decision to make or how to solve the dispute correctly.

Recent results of law enforcement activities have shown that neither the court nor the participants in the process are yet ready to involve a legal expert and their findings in the process. Thus, in practice, in most cases it is limited to providing legal positions to the advantageous party under the guise of the opinion of an expert in law or application of conclusions on issues that are not provided for by law.

In addition, problems arise in the ratio of a legal expert with other participants of the process, the proportionality of the costs of their services and issues of their compensation, the impossibility of bringing them to responsibility for the refusal or provision of an unreliable conclusion, etc.

Keywords: expert, court, expertise, legal expert, expert opinion

Постановка проблеми. Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» запровадив новий вид учасника процесу – експерта з питань права.

Сьогодні серед юристів-практиків та науковців ведеться дискусія щодо необхідності залучення таких експертів у судовий процес. Так, одні вважають, що це не доцільно, оскільки судді діють за принципом «*ius novit curia*», а інші вважають, що запровадження такого інституту є виявом демократії та принципу верховенства права.

Варто зазначити, що залучення таких експертів не є чимось надзвичайно новим для вітчизняної правової системи. Так, залучення експертів з питань права часто практикується Конституційним Судом України, а також застосовувалося раніше діючим Верховним Судом України, коли вони зверталися до певних наукових установ чи навчальних закладів за роз'ясненням певних правових питань.

Наголосимо, що в іноземній юридичній літературі залучення експерта з питань права та надання ним висновку є інститутом «*amicus curiae*», який широко досліджується та реалізується в практичній площині.

В юридичній літературі, як правило, проблеми участі в судочинстві експерта з питань права розкриваються через аналіз ст. 8 Закону України «Про міжнародне приватне право», відповідно до якої суд може звернутися до експерта щодо встановлення змісту норм іноземного права. Проте правова наука потребує комплексного наукового дослідження правосуб'єктності експерта з питань права як учасника цивільних процесуальних правовідносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. У тлумачному словнику слово «експерт» (від лат. – «*expertus*» – досвідчений) означає «фахівець, що робить експертизу» [1]. В юридичних словниках «експертом» називають фахівця з тієї чи іншої галузі знань (у науці, техніці, мистецтві, ремеслі), який здійснює експертизу [2].

Отже, основне призначення експерта з питань права в судочинстві – це надання правової допомоги у питаннях, вирішення яких потребує спеціальних знань у сфері права в межах і в спосіб, які визначені законодавством.

Натомість у юридичній літературі вказується, що законодавець жодним нормативно-правовим актом України не визначив правосуб'єктність такого експерта, не розкрив зміст правової конструкції «залучення експерта» тощо [3, с. 111; 4, с. 236].

Відповідно до ст. 74 ЦПК «як експерт з питань права може залучатись особа, яка має науковий ступінь та є визнаним фахівцем у галузі права» [5]. Тобто експерт з питань права повинен відповідати певним критеріям, а саме: мати науковий ступінь (доктора філософії або кандидата наук чи доктора наук), який підтверджується відповідним дипломом, і бути визнаним фахівцем у галузі права. Натомість правова конструкція «визнаний фахівець у галузі права» є дискусійною, оскільки має оцінний характер, а тому на практиці виникнуть проблеми із пошуком таких «визнаних фахівців» у галузі права.

Відповідно до ст. 74 ЦПК, процесуальним документом, за яким експерт з питань права залучається як учасник судового процесу, а його висновок долучається до матеріалів справи, є ухвала суду. Водночас на практиці може виникнути ситуація, коли сторони разом із позовною заявою додають і висновок експерта з питань права. Це зумовлює виникнення питання, чи рівноцінна правова природа висновку експерта з питань права, отриманого під час судового розгляду та висновку, отриманого до подачі позову до суду. Вважаємо, що відповідь повинна бути негативною, оскільки долучення висновку експерта з питань права до справи відбувається лише на підставі ухвали суду (ст. 74 ЦПК).

Не досить зрозумілою також є позиція законодавця щодо місця і значення висновку експерта з питань права в процесі доказування.

Так, висновок експерта з питань права включено до Глави 5 ЦПК «Докази та доказування». Однак, відповідно до змісту статті 115 ЦПК висновок експерта з питань права не включений до переліку доказів, а має лише допоміжний (консультативний) характер. Тому суд, оцінюючи висновок експерта з питань права, може не приймати його до уваги без вмотивування відхилення останнього.

На основі аналізу статті можна дійти висновку, що взагалі немає потреби в залученні експерта, оскільки суд може не приймати до уваги наданий висновок. Навіть якщо суд і посилається в рішенні на такий висновок, він має висловити свої власні міркування щодо відповідних питань.

Статтею 114 ЦПК визначено зміст цього висновку, тобто окреслюється коло повноважень експерта з питань права. Так, він може надавати висновок щодо застосування аналогії закону чи аналогії права щодо змісту норм іноземного права згідно з їх загальноприйнятим тлумаченням та практикою застосування і доктриною у відповідній іноземній державі. У зв'язку з цим варто зазначити, що відповідно до ч. 9 ст. 10 ЦПК, якщо спірні відносини не врегульовані законом, суд застосовує закон, що регулює подібні за змістом

відносини (аналогія закону), а за відсутності такого - суд виходить із загальних засад законодавства (аналогія права) [5]. Тобто, саме суд має право застосовувати аналогію.

Надання експертом висновку щодо змісту норм іноземного права є позитивною новелою. Так, на сьогодні в судовій практиці все частіше доводиться звертатися до норм іноземного права, однак для того, щоб тлумачити і застосовувати такі норми, необхідні спеціальні знання. В цьому контексті постає питання, чи можливо залучити як експерта з питань права іноземного експерта, який володіє більш точними і повними знаннями про право, яке підлягає застосуванню. Вважаємо, що це позитивно впливало б на судову практику.

Закріпивши імперативний припис про те, що висновок експерта з питань права не є доказом, норми ЦПК спонукають суд і сторони використовувати й інші шляхи встановлення змісту норм іноземного права, зокрема звернутися до компетентних органів або установ за кордоном тощо. Однак на практиці це може призвести до порушення розумних строків установа змісту норм іноземного права і, як наслідок, до застосування права України [6].

Варто також зазначити, що на практиці досить часто зустрічаються випадки, коли до матеріалів справи долучаються висновки експерта з питань права, які ніяким чином не стосуються ані питань аналогії права чи закону, ані застосування норм іноземного права. Наприклад, про долучення висновку експерта з питань права з приводу колізії норм у земельних правовідносинах [7]; про аналіз та роз'яснення норм законодавства [8; 9]; про виконання конкретної правочину [10]; або взагалі залучення у судовий процес експерта з питань права в сфері інтелектуальної власності [11]. Проте у більшості цих справ суди відмовляли в задоволенні клопотань.

Непоодинокими випадками є також ситуації, коли сторони долучали до матеріалів справи висновки експерта з питань права, який повністю відображав мотивувальну частину судового рішення [12]. Іншими словами висновок експерта з питань права в таких випадках містить всі вимоги, закріплені в ч. 2 ст. 114 ЦПК, що не може міститись у висновку експерта з питань права в розумінні процесуального законодавства України. В зазначеному випадку суд відхилив наданий стороною висновок та не враховував його під час ухвалення рішення.

Отже, висновок експерта з питань права може стосуватися виключно питань аналогії права чи закону або застосування норм іноземного права, і ніяким чином в них не повинно міститися роз'яснення питань прогалин чи колізій.

Варто також зазначити, що в багатьох випадках, коли існують інші підстави для відмови в задоволенні клопотання про доручення висновку експерта з питань права (наприклад, коли містить аналіз доказів по справі), суд відмовляє на підставі необов'язковості цих висновків та їх рекомендаційного характеру. Наприклад, у рішенні Сєверодонецького суду Луганської області від 5.04.2018 р. суд зазначив таке: «суд не сприймає посилання позивача на висновок науково-правової експертизи складений науковим співробітником..., оскільки вони не є нормативно-правовими актами, за своєю природою носять інформаційно-рекомендаційний та необов'язковий характер, висновок складався за запитом представника позивача» [13]. В іншій справі Апеляційного суду Київської області від 19.03.2018 р. суд зазначив, що наданий висновок є письмовою думкою певних фахівців у галузі права стосовно спірних правовідносин, висловленою за приватним замовленням відповідача...і не є належним та допустимим доказом у даній справі та судом до уваги не приймається» [14].

Як бачимо, переважно для ухвалення рішення про відмову у долученні висновку експерта з питань права суд керувався ч. 1 ст. 115 ЦПК, де висновок експерта у галузі права не є доказом, а має допоміжний характер. Це правильно, оскільки тільки суд має право здійснювати судочинство, приймати законне та обґрунтоване рішення, і ніхто не вправі йому вказувати, яким чином ухвалювати рішення. Проте на практиці суди часто не беруть до уваги належним чином такий висновок через страх бути некомпетентними, зазначаючи, що самостійно здатні вирішити справу без сторонніх фахівців, тим паче в галузі права.

Варто зазначити, що судді не в повному обсязі користуються інститутом експерта з питань права та нехтують можливістю використання цього інституту в процесі, про що свідчать підстави для відмови у долученні висновків таких експертів чи їх залучення.

Також непоодинокими випадками на практиці є те, що висновки експерта з питань права часто плутають із тлумаченням законодавства та права загалом.

Так, у рішенні Сєверодонецького суду Луганської області від 10.04.2018 р. суддя зазначав про правничу допомогу, а застосовує норми, які регулюють статус експерта з питань права, ототожнюючи цих двох учасників [15].

Подібне можна спостерігати і в рішенні цього ж суду від 18.05.2018 р., де лист із тлумаченням законодавства невідомої особи ототожнюється із висновком експерта з питань права [16].

Варто також зазначити, що у ЦПК законодавець не передбачив норми відповідно до якої експерт з питань права попереджається про відповідальність за завідомо неправдивий висновок або за відмову без поважних причин від виконання своїх обов'язків. На практиці це може спричинити сумніви щодо достовірності такого висновку.

Висновки. Отже, головне призначення експерта з питань права в цивільному судочинстві – надання допомоги в питаннях, вирішення яких потребує спеціальних знань. Водночас норми ЦПК потребують доопрацювання в частині комплексного вирішення питань про участь експерта з питань права в цивільному судочинстві.

Варто зазначити, що висновки експерта з питань права повинні стосуватися тільки питань аналогії права чи закону або застосування норм іноземного права, в протилежному разі такий висновок не буде долучений.

Судова практика показує, що наразі залучення експерта з питань права не досить поширене явище в цивільному судочинстві. Здебільшого це зводиться до надання правових позицій, які вигідні стороні під виглядом висновку таких експертів.

Також виникають питання щодо співвідношення експерта з питань права з іншими учасниками процесу, особливості відшкодування витрат на їх послуги, неможливості притягнення їх до відповідальності тощо.

Також вважаємо, що задля вдосконалення цього інституту ЦПК доцільно конкретизувати норми щодо змісту висновку експерта з питань права. Наприклад, надати право суду постановити ухвалу про призначення правової експертизи щодо встановлення змісту норм іноземного права, в якій зазначити питання, на які експерт з питань права повинен надати відповідь. У разі необхідності в суді можна вирішити питання про задоволення клопотання експерта з питань права з ознайомленням із матеріалами справи, необхідними для розкриття змісту норм іноземного права. Водночас наголосимо, що під час ухвалення рішення судом у справі суд повинен перевірити обґрунтованість висновку експерта й самостійно ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення.

Список використаних джерел

1. Словник української мови: в 11 т. Київ : Наукова думка, 1971. 1670 с. URL: http://ukrlit.org/sloynyk/sloynyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh (дата звернення: 5.06.2019).
2. Юридична енциклопедія / гол. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ : Укр. енцикл., 1998. 1200 с. URL: <http://leksika.com.ua/12430706/ure/ekspert> (дата звернення: 5.06.2019).
3. Кармаза О. О. Проблеми застосування в нотаріальному процесі норм іноземного права. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: «Юридичні науки». 2015. Вип. 4. Т. 1. С. 110–114.
4. Довгерт А. С., Кисіль В. І. Міжнародне приватне право. Київ : Алерта, 2014. 376 с.
5. Цивільний процесуальний кодекс України в редакції від 4.11.2018 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 15.06.2019).
6. Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 року № 2709-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15> (дата звернення: 15.06.2019).
7. Ухвала Фрунзенського районного суду м. Харкова від 4.04.2018 р. № 645/5648/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73185616> (дата звернення: 5.06.2019).
8. Ухвала Тетіївського районного суду Київської області від 7.05.2018 р. № 380/151/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73816508> (дата звернення: 4.06.2019).
9. Рішення Волочиського районного суду Хмельницької області від 5.04.2018 р. № 671/393/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73245129> (дата звернення: 6.06.2019).
10. Ухвала Галицького районного суду Львівської області від 18.06.2018 р. № 461/4182/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74761414> (дата звернення: 4.06.2019).
11. Рішення Козельщинського районного суду Полтавської області від 19.04.2018 р. № 533/180/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73540848> (дата звернення: 4.06.2019).

12. Ухвала Ленінського районного суду м. Харкова від 4 квітня 2018 року № 642\3001\17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73238539> (дата звернення: 4.06.2019).
13. Рішення Дніпровського районного суду м. Києва від 25.01.2018 р. № 755/15364/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71937133> (дата звернення: 6.09.2019).
14. Рішення Северодонецького суду Луганської області від 18.05.2018 р. № 428/13694/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75057891> (дата звернення: 5.06.2019).
15. Постанова Апеляційного суду Донецької області від 11.01.2018 р. № 242/293/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71554180> (дата звернення: 5.06.2019).

References

1. *Slovník ukrajinštiny [Dictionary of the Ukrainian language]*. (1971). Kyiv : Naukova dumka [in Ukrainian].
2. Shemchuchenko, Y. S., Zyablyk, M. P., Gorbatenko, V. P., Babkin, Gonchrenko, V. D., Denisov, V. N. et al. (1998). *Yurydychna entsyklopediia [Legal Encyclopedia]*. Kyiv: Ukr.entsykl [in Ukrainian].
3. Karmaza, O. O. (2015). Problemy zastosuvannya v notarialnomu protsesi norm inozemnoho prava [Problems of application in the notarial process of the rules of foreign law]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seriya «Yurydychni nauky» – Scientific Herald of Kherson State University, Series «Juridical Sciences»*, 4. (pp.110–114) [in Ukrainian].
4. Dovgert, A. S., & Kissil, V. I. (2014). *Mizhnarodne pryvatne parvo [Private International Law]*. Kyiv : Alerta [in Ukrainian].
5. *Civilnii procesyalnii kodeks Ukraini [Civil Procedure Code of Ukraine]*. (2018, November 4). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> [in Ukrainian].
6. *Zakon Ukraini «Pro mizhnarodne privatne parvo» [Law of Ukraine «On Private International Law»]*. (2005, June 23). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15> [in Ukrainian].
7. *Uhva Frunzenskogo raionnogo sydy Kharkova vid 04.04.2018 No. 645/5648/17 [The decision of the Frunzensky District Court of Kharkiv dated 04.04.2018 No. 645/5648/17]*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73185616> [in Ukrainian].
8. *Uhvala Tetivskogo raionnogo sydy Kyivskoi oblasti vid 7.05.2018 No. 380/151/18 [The decision of the Tetivsky district court of Kyiv region dated 7.05. 2018 No. 380/151/18]*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73816508> [in Ukrainian].
9. *Rishennya Volochiskogo raionnogo sydy Khmelnyzkoj oblasti vid 5.04.2018 No. 671/393/18 [The decision of the Volochysky District Court of Khmelnytsky Region dated 5.04.2018 No. 671/393/18]*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73245129> [in Ukrainian].
10. *Uhvala Galizkogo raionnogo sydy Lvivskoi oblasti vid 18.06.2018 No. 461/4182/16 [The decision of the Galician District Court of Lviv Region dated 18.06.2018 No. 461/4182/16]*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74761414> [in Ukrainian].
11. *Rishennya Kozelchinskogo raionnogo sydy Poltavskoi oblasti vid 19.04.2018 No. 533/180 / 18 [The decision of the Kozelshchinsky district court of Poltava region dated 19.04.2018 No. 533/180/18]*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73540848> [in Ukrainian].
12. *Uhvala Leninskogo raionnogo sydy mista Kharkiv vid 4.04.2018 No. 642\3001\17 [The decision of the Leninsky District Court of Kharkiv dated 4.04.2018 No. 642\3001\17]*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/73238539> [in Ukrainian].
13. *Rishennya Dniprovskogo raionnogo sydy mista Kieva vid 25.01.2018 No. 755/15364/17 [The decision of the Dniprovsky District Court of Kyiv dated 25.01.2018]*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71937133> [in Ukrainian].
14. *Rishennya Severodentskogo sydy Luganskoi oblasti vid 18.05.2018 No. 428/13694/17 [The decision of the Severodonetsk court of Lugansk region dated 18.05.2018 No. 428/13694/17]*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75057891> [in Ukrainian].
15. *Postanova Apelyaziinogo sydy Donetskoi oblasti vid 11.01.2018 No. 242/293/17 [The decision of the Court of Appeal of Donetsk region dated 11.01.2018 No. 242/293/17]*. Retrieved from <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71554180> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 22.02.2019.